

TRU-2K.101-HP-08

ADVOCACY AND PROTECTION FOR THE RIGHTS OF PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES AND THEIR FAMILIES⁸

Assist. Martin Grozev

Department of Public Health,
“Angel Kanchev” University of Ruse
Phone: 0887 032 848
E-mail: mgrozev@uni-ruse.bg

Simeon Emilov Stoyanov – consultant, self-advocate

Bulgarian Association for People with Intellectual Disabilities
Phone: 0889 589 932
E-mail: moni_stoyanov@abv.bg

Abstract: *In Bulgaria, thousands of people with intellectual disabilities live under guardianship. This guardianship is equivalent to a "social death": it places a person in complete dependence on the will of another and strips them of their basic human rights. The counterpoint to guardianship is empowerment. Empowering people with intellectual disabilities to make decisions and defend their rights is self-advocacy in its purest form.*

Keywords: *Guardianship, Advocacy, Self-Advocacy*

ВЪВЕДЕНИЕ

Официална статистика за броя на лицата с интелектуални затруднения в България не съществува, но по данни на различни неправителствени организации техният брой е около 500 000. Често тези лица и техните семейства са обект на различни по вид и форма предразсъдъци и дискриминация, а няма как да се защитят, понеже не познават правата си, или те са им отнети.

По конституция всеки човек се ражда с равни права, но това не е така за хората с интелектуални затруднения, защото в българското законодателство съществуват много отживели и противоречащи си нормативни актове, които са създадени да бъдат в подкрепа, а всъщност създават бариери. Съществуването на подобни закони не само не подобрява качеството на живот на лицата с интелектуални затруднения и техните семейства, а възпрепятства нормалното му водене. Сблъсъкът със законодателството на лицата с интелектуални дефицити е още от ранно детство, но най-тревожен е моментът, в който те навършват пълнолетие и получават правото да правят избор, а не след дълго то им се отнема с присъдата „запрещение“.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Запрещение

От 1949 година в българското законодателство съществува терминът "Запрещение". Юристите определят запрещението като законова възможност, която може да ограничава, или отнема правата на лица с интелектуални затруднения и психически болести (Йосифова, В., 2013). За Българската Асоциация за Лица с Интелектуални Затруднения (БАЛИЗ) запрещението е архаичен модел, който би могъл да бъде заместен с редица по-ефективни и по-хуманни подходи за овластяване на личността (БАЛИЗ, 2022).

Анализ на законодателството, политиката и практиката, проведен от Център за застъпничество за правата на лица с умствени увреждания показва, че в България няма налични алтернативи на запрещението, а регулирането му от няколко закона води до неяснота, непоследователност, несигурност и рискове от злоупотреби.

⁸ Докладът е представен на 64-та Научна конференция на Русенски университет „Ангел Кънчев“ и Съюз на учените – Русе в секция „Промоция на здраве“ на 24.10.2025 г. с оригинално заглавие на български език: ЗАСТЪПНИЧЕСТВО И ЗАЩИТА ЗА ПРАВАТА НА ЛИЦАТА С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ И ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА.

Докладът отчита, че при 85% от лицата, поставени под запрещение, то е пълно и те са лишени от редица човешки права – право на собственост, право на труд, право на семеен живот, право на сключване на брак, право за гласуване, право за сдружаване, право на достъп до правосъдие, право на завещание и др.

Констатирано е наличие на редица противоречия на вътрешното законодателство с основни конвенции, които България е ратифицирала - Конвенция за правата на хората с увреждания на ООН, Конвенция за правата на детето, Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, Европейска конвенция за правата на човека и основните свободи, и др. (Център за защита за правата на лица с умствени увреждания, 2007).

Като логична алтернатива на запрещението БАЛИЗ посочва подкрепеното вземане на решение (ПВР). ПВР е световна практика, която постига добри резултати в страни като Канада и Великобритания: тя се изразява с овластяване на лицата с интелектуални затруднения и създаване на подкрепящи мрежи. ПВР е разработено и съответства на чл. 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания - еднакво признаване пред закона.

Самозастъпничество

ПВР е самозастъпничество в чист вид. Чрез ПВР хората с интелектуални затруднения се учат да бъдат по-самостоятелни и по-независими, как да поемат отговорност и да приемат последствията от своите решения и действия, как да си поставят реалистични цели, които да преследват, как да взаимодействат с общността и да работят в екип.

БАЛИЗ разглежда самозастъпничеството като процес, който изгражда умения за себеизразяване, отстояване и поемане на отговорност.

Самозастъпниците в мрежата на БАЛИЗ са лица с интелектуални затруднения, които:

- Могат да говорят за себе си;
- Могат да изслушват другите;
- Могат да вземат собствени решения;
- Могат да поемат отговорност;
- Познават правата си;
- Борят се за правата си;
- Могат да говорят за правата си и за правата на другите лица с интелектуални затруднения;
- Защиават правата на другите лица с интелектуални затруднения;
- Търсят подкрепа (при необходимост);
- Участват в събития, важни за тях и общността.

Самозастъпниците работят доброволно, дейността им бива индивидуална и в група. Основни каузи на групите по самозастъпничество са – отмяна на запрещението и овластяване на лицата с интелектуални затруднения.

Национална платформа на самозастъпниците

Една от първите стъпки за овластяване на лицата с интелектуални затруднения е създаването на Националната платформа на самозастъпниците (НПС). НПС е група от самозастъпници от цялата страна, които защитават правата на хората с интелектуални затруднения. В България НПС е създадена от БАЛИЗ на 25 ноември 2015 година. На учредителното събрание присъстват над 40 младежи с интелектуални затруднения (самозастъпници), подкрепящите ги родители и специалисти (застъпници) от 8 български града (Русе, Видин, Добрич, Ловеч, Бобов дол, Пазарджик, Пловдив и София). За първи председател на платформата е избрана Мариета Петрова от град Видин (БАЛИЗ 2015).

Дейност на НПС е провеждане на обучения, които учат лица с интелектуални затруднения да говорят за себе си, своите способности и нужди. НПС провежда ежегодно общо събрание и е отговорна за организирането на Фестивал на способностите, които се реализира веднъж на две години (НПС, 2022).

Фигура 1. НПС (БАЛИЗ, 2015)

Фигура 2. М. Петрова - председател на НПС

На национално ниво Фестивал на способностите, в който млади хора с интелектуални затруднения демонстрират своите творчески умения и талант е провеждан в градовете София, Пловдив, Велико Търново и Бургас, а на регионално ниво Дни на способностите са организирани в над 20 български града.

Обученията на НПС са структурирани в три модула - въвеждащ, надграждащ и специализиран за лидери. Първи и втори модул разглеждат 5 теми, а модулът за лидерство 8 теми.

- Във въвеждащото обучение младежите с интелектуални затруднения се запознават с темите - „Какво е самозастъпничество“, „Как да говорим за себе си“, „Лично пространство“, „Права и задължения“ и „Отговорности“;
- В надграждащото обучение са засегнати темите - „Да научим повече за самозастъпничеството“, „Моите права и правата на другите“, „Вземане на решения“, „Мрежа за подкрепа“, „Общност и участие“;
- В обучението за лидери биват разгледани темите - „Бъди проактивен!“, „В началото имайте предвид крайната цел“, „Постави най-важните неща на първо място!“, „Печеля аз, печелиш ти“, „Първо се опитай да разбираш, а след това да бъдеш разбран“, „Единодействайте!“, „Погрижи се за себе си!“ и „Припомняне на 7-те навика за успех“.

Парламент на самозастъпниците

Парламентът на самозастъпниците (ПС) е политическият орган на НПС. ПС е създаден от БАЛИЗ през 2021 година, в него участват 25 лица с интелектуални затруднения, които са избрани от НПС с онлайн гласуване на мажоритарен принцип. Всеки депутат от ПС има своя кауза и мандат от 3 години. Ежегодно ПС провежда 9 онлайн заседания и едно заседание в реална среда.

Принципите, които всеки член на парламента трябва да следва са – „Всеки човек с интелектуално затруднение има право неговото мнение да бъде и чуто и изслушано“, „ПС изразява гласа на хората с интелектуални затруднения“, „ПС защитава правата на хората с интелектуални затруднения“, „ПС не представлява партийни политически възгледи“ (БАЛИЗ, 2021).

Основни цели на ПС са - „да представя решения по важни политики за хората с интелектуални затруднения на местно, регионално и национално ниво; да насърчава участието в политиката на всички хора с интелектуални затруднения; да отстоява правото на хората с интелектуални затруднения да вземат отношение по всеки въпрос, който ги засяга, както е изложено в член 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания; да дава възможност на хората с интелектуални затруднения да бъдат включени в демократичния процес на национално ниво; да осигурява възможност на хората с интелектуални затруднения в България да се обединяват и отстояват своите права пред хората, които вземат решения в страната“ (БАЛИЗ, 2021).

Първото заседание на ПС в реална среда е проведено в град Пловдив с домакин Сдружение „Паралелен свят“, в него се поставя началото и депутатите полагат клетва. На 29 юли 2023 година е проведено второто заседание, което е на тема „Предизвикателствата пред нас“, с организатор Сдружение „РАЛИЗ-БАЛИЗ“ от град Русе (Паралелен свят, 2023). В Русе депутатите извеждат две становища - „Искаме равнопоставеност в образованието“ и „Искаме равнопоставеност в правото на труд“. По време на третата сесия на парламента, която е проведена

в град Ловеч през 2024 година, са заявени 4 позиции - „Искаме включващо образование“, „Искаме да бъдат затворени институциите“, „Искаме овластяване и отмяна на режима на запрещение“ и „Искаме истинска работа и достойно заплащане“ (НПС, 2024). През 2025 година домакин на парламентарната сесия е Сдружение „Егида“ от град Пазарджик, а тема на заседанието е „Решенията взети днес, са бъдещето ни за утре“.

Фигура 3. Заседание на ПС в град Русе

Фигура 4. Заседание на ПС в град Пловдив

РЕЗУЛТАТИ

За изминалото десетилетие НПС и ПС отчитат устойчивост и развитие. Все повече младежи с интелектуални затруднения се интересуват от своите права, местната и национална политика. При гласуването на НПС за втори ПС е отчетена избирателна активност от 75%, а мрежата на БАЛИЗ от групи по самозастъпничество покрива над 32 български града.

Самозастъпниците, подкрепяни от своите застъпници успешно организират и реализират кампании на национално ниво, които са насочени към отмяна на запрещението и замяната му с подкрепено вземане на решение (ПВР). Пример за успешни кампании са:

- „Национална гражданска инициатива 7000“, която цели събиране на 7000 подписа, които да бъдат депозирани в Народното Събрание, за да бъде създаден нов закон, с който да се регламентират равни права за лицата с интелектуални затруднения, да бъде отменено запрещението и въведено ПВР. Числото 7000 символизира хората с отнети права и поставени под запрещение към 2020 година. Инициативата е подкрепена от Мая Манолова (национален омбудсман) и Константин Пенчев (конституционен съдия). Депозираните подписи в края на инициативата са над 12000, с което тя печели награда „Доблест на годината“ от журито на „Човек на годината“;
- „Родени готови“ е петиция против поставянето под запрещение. В кампанията младежи с интелектуални затруднения застават пред обществото с лицата си, за да покажат, че всеки има своя роля, мечти и способности. По време на „Родени готови“ е отпечатана книгата с реални изказвания на младежи с интелектуални затруднения от цяла България, а в студио „Бояна“ са заснети два късометражни филма.

Фигури 5., 6. и 7. И. Драгански, Л. Стоянов и Н. Николаев в „Родени готови“

При десетки младежи с интелектуални затруднения е предотвратено поставянето под запрещение, а при седем то е изцяло свалено.

Над 150 лица с интелектуални затруднения и психично-здравни проблеми са подкрепени сами да вземат решения за управление на живота си.

Над 300 лица с интелектуални затруднения са преминали обучения по самозастъпничество.

Над 1500 роднини на лица с интелектуални затруднения и социални специалисти са преминали обучения, в които са запознати с ПВР.

Проведени са над 100 събития с над 5000 участници, по теми, ангажирани с проблема „Отмяна на запрещението и замяната му с ПВР“ (Български център за нестопанско право, 2020).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Над 80 години ситуацията за хората с интелектуални затруднения, поставени под запрещение в България остава непроменена, защото липсват политическа воля и желание за промяна. Въпреки наличието на множество инициативи и кампании против запрещението, то продължава да съществува и е единствена законова възможност. През последните години се наблюдават неблагоприятни тенденции за повишаване на броя на лицата с интелектуални затруднения и насърчаване на семействата им от страна на юристи да ги поставят под запрещение. По данни на БАЛИЗ за 2025 година поставените под запрещение лица са над 8000, което ще повишава значимостта и актуалността на проблема.

REFERENCES

Association „Parallel world”, (2023). *The voice of every person with intellectual disabilities must be heard* https://www.paralelensviat.com/news_details.php?id=91 (**Оригинално заглавие:** *Соружение „Паралелен свят“*, (2023), *Гласът на всеки човек с интелектуални затруднения трябва да бъде чул*).

Bulgarian Association for People with Intellectual Disabilities (BAPID), (2015). *First general election meeting of the National platform of self-advocates*, <https://bapid.com/bapid/?p=979> (**Оригинално заглавие:** *Българска асоциация за лица с интелектуални затруднения*, (2015), *Първо Общо изборно събрание на Национална платформа на самозастъпниците*).

Bulgarian Association for People with Intellectual Disabilities (BAPID), (2015). *Self-advocacy* https://bapid.com/bapid/?page_id=153 (**Оригинално заглавие:** *Българска асоциация за лица с интелектуални затруднения*, (2015), *Самозастъпничество*).

Bulgarian Association for People with Intellectual Disabilities (BAPID), (2021). *My mandate as a member of the Parliament of self-advocates* https://npsb.bg/wp-content/uploads/2023/04/BAPID_Dnevnik_PRINT-1.pdf (**Оригинално заглавие:** *Българска асоциация за лица с интелектуални затруднения*, (2021), *Моят мандат като член на парламента на самозастъпниците*).

Bulgarian Association for People with Intellectual Disabilities (BAPID), (2022). *Webinars for professionals and parents*, https://bapid.com/bapid/?page_id=1694 (**Оригинално заглавие:** *Българска асоциация за лица с интелектуални затруднения*, (2022), *Уебинари за професионалисти и родители*).

Bulgarian center for not for profit law, (2020). *Born ready* <https://bcnl.org/rodeni-gotovi> (**Оригинално заглавие:** *Български център за нестопанско право*, (2020), *Родени готови*).

Mental Disability Advocacy Centre (MDAC), (2007). *Guardianship and human rights in Bulgaria* https://mdac.org/sites/mdac.info/files/Bulgarian_Guardianship_and_Human_Rights_in_Bulgaria.pdf (**Оригинално заглавие:** *Център за защита за правата на лица с умствени увреждания*, (2007), *Запрещението и правата на човека в България*).

National Platform of Self-advocates (NPS), (2015). *Rules of procedure of the National platform of Self-advocates* <https://npsb.bg/%d0%b7%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d1%81> (**Оригинално заглавие:** *Национална платформа на самозастъпниците (НПС)*, (2015), *Правилник за работа на националната платформа на самозастъпниците*).

National Platform of Self-advocates (NPS), (2023). *Self-advocate diary* <https://npsb.bg/wp-content/uploads/2023/04> (**Оригинално заглавие:** *Национална платформа на самозастъпниците (НПС)*, (2023), *Дневник на самозастъпника*).

National Platform of Self-advocates (NPS), (2024). *Positions* <https://npsb.bg/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B8/> (**Оригинално заглавие:** *Национална платформа на самозастъпниците (НПС)*, (2024), *Позиции*).

Yordanova, V., (2013). *Placing under guardianship and what it means*, <http://www.pravnapomosht.com/1041108310861075/5> (**Оригинално заглавие:** *Йорданова В., (2013), Поставяне под запрещение и какво означава това*).